
Jože Prinčič

Nadomestitev individualnega podjetništva z državnim v industriji, trgovini, gostinstvu in obrti (1945-1948)

V skladu s komunistično doktrino, ki je pripisovala večji pomen gospodarski načrtnosti in enotnosti kot pa svobodnemu gospodarstvu, so se jugoslovanski komunisti po koncu druge svetovne vojne in osvojitvi politične oblasti začeli pripravljati za nadomestitev individualnega podjetništva z kolektivnim oziroma državnim ter zasebne pobude z načrtovanjem. Po tej teoriji je bil namreč cilj državnega podjetništva zasledovanje splošnih družbenih ciljev, to je povečanje proizvodnje z namenom, da se država okrepi in razvije na gospodarskem, obrambnem, kulturnem in na drugih področjih ter da se bistveno izboljšajo življenjski pogoji delovnega človeka. Nasproti temu si je - po tej teoriji - zasebni delodajalec prizadeval le za čimvečjo donosnost svojega proizvodnega procesa oziroma dejavnosti, pri čemer se je največkrat posluževal nezakonitih sredstev in metod. Zato so komunisti v zasebnem podjetniku videli parazita, izkoriščevalca, špekulanta, navijalca cen in nepotrebne posrednika med producentom in porabnikom.

Na likvidacijo zasebnega in vzpostavitev državnega podjetništva jugoslovansko partijsko vodstvo ni gledalo kot na poseben problem ali proces, temveč ga je vedno obravnavalo v povezavi z odnosi, ki so se med posameznimi oblikami lastnine oziroma med državnim, zadružnim in privatnim gospodarskim sektorjem lahko oblikovali v času prehoda od kapitalizma k socializmu. Vodstvo KPJ se je ob koncu vojne, potem ko je proučilo notranje in zunanje razmere in sovjetske izkušnje, odločilo za taktiko preudarne krepitve državnega gospodarskega sektorja na eni strani ter postopne "dušitve" privatnega in prikrito likvidacijo kapitalističnih "elementov" na drugi strani. V skladu s to taktiko naj bi zasebno podjetništvo v prehodnem obdobju še opravljalo vrsto pomembnejših gospodarskih nalog - zlasti na področju trgovine, preskrbe, gostinstva in obrti - ter v smislu zakona o prvobitni akumulaciji¹ zbiralo in odvajalo v državni proračun potrebna finančna sredstva. Ko pa bi se državni gospodarski sektor dovolj okrepil in ko bi bila nova državna uprava sposobna prevzeti vodenje in organizacijo celotnega gospodarskega življenja v državi, bi privatno podjetništvo postopoma likvidirali ter nadomestili z državnim.

---

¹ V marksistični teoriji predstavlja zakon o prvobitni socialistični akumulaciji skupek ukrepov, ki jih morajo komunisti uporabiti, potem ko pridejo na oblast v zaostali agrarni državi, da bi prišli do prepotrebni materialnih in denarnih sredstev ter najprej spremeniti, nato pa ukiniti zakone kapitalistične blagovne proizvodnje. - Podrobneje glej E. A. Preobraženski: Nova ekonomika. Zagreb 1983.

Nova oblast je pripravila ekonomske in represivne predpise in ukrepe, s pomočjo katerih je lahko nadzorovala zasebno proizvodnjo in onemogočala večji razmah zasebne pobude ali pa jo je nadomeščala z državno. Med ukrepe, katerih namen je bil omejevanje zasebnega podjetništva, so spadali predpisi o dohodnini in prometnem davku, o cenah, načrtnem razdeljevanju in porabi blaga, ureditvi notranjega prometa z blagom ter trgovanju s kmetijskimi pridelki, o računovodstvu, reviziji in kreditih, o proizvodnih planih, delnicah, odkupih, nepremičninah, zaposlovanju delovne sile. Med ukrepi, s katerimi je takratna oblast postopno likvidirala zasebno podjetništvo, pa so izstopali: konfiskacija, sekvester in nacionalizacija, predpisi o odvzemu koncesij in dovolil za izvrševanje obrti, predpisi o špekulaciji, sabotaži in nedovoljeni trgovini.

Izvajanje ekonomskih in represivnih ukrepov, s pomočjo katerih je bilo v LR Sloveniji do konca leta 1948 likvidirano zasebno podjetništvo, je spremeljala obsežna politična in propagandna dejavnost. Takoj po koncu vojne so najvišji politični funkcionarji v svojih javnih nastopih in člankih pojasnjevali, da bi bil v času gospodarske obnove "greh" odreči se zasebnemu podjetništvu, saj je razpolagalo s precejšnjimi materialnimi in denarnimi sredstvi, izurjenim osebjem, znanjem in poslovnimi zvezami. Razglašali so, da je zasebna pobuda ne samo zaželena, temveč tudi nujna ter, obljubljali zasebnikom podporo, primeren zaslužek in vključitev v načrtno gospodarstvo, v kolikor bodo lojalni do oblasti in se bodo odrekli "vsakemu izkoriščanju".² Navidezno naklonjen odnos države do zasebnega podjetništva je odražala tudi ustava Federativne ljudske republike Jugoslavije iz februarja 1946, saj je v 18. členu zajamčila zasebno lastnino in podjetnost v gospodarstvu.³

Jeseni 1946 se je začelo obdobje, ko je nova oblast začela napadati zasebno velepodjetništvo. V številnih kritikah, namenjenih javnosti, so bili zasebniki - lastniki tovarn, veletrgovin, bank in drugih večjih gospodarskih podjetij - obtoženi špekulantstva, saboterstva, parazitstva, izkoriščanja in drugih negativnih "kapitalističnih" lastnosti, za katere ni bilo prostora v komunistični teoriji in praksi. Nasprotno pa je takratna uradna propaganda pozitivno ocenjevala t.i. delovni ali produktivni del zasebnega podjetništva, to je gospodarsko dejavnost lastnikov malih in srednjih industrijskih, trgovskih in obrtnih podjetij ter kmetij. Vzrok za ugodno ocenjevanje delovnega dela podjetništva niso bile samo takratne razmere, v katerih brez njegovega sodelovanja (še) ni bilo mogoče zadovoljiti vrste potreb, zlasti tistih, ki so bile povezane s prehrano in preskrbo prebivalstva, temveč je bila tudi v takratnem odnosu komunistične partije do tega sektorja. Glede na njegovo socialno in razredno strukturo je namreč v njem (še) videla

² Slovenski poročevalec (dalje SP) VI, 2.6. 1945, št. 35, Sprejem industrijcev pri ministru za industrijo in rudarstvo Leskošku; 6.6. 1945, št. 39, Kako se bo razvijalo naše gospodarstvo; 28.2. 1946, št. 46, Gospodarski načrt za industrijo in njegovo izvajanje; Boris Kidrič: Sabrana dela, 4. knjiga, Beograd 1985 (dalje Kidrič, SD), str. 98-99; Edvard Kardelj: Problemi socialistične graditve. 1. knjiga. Ljubljana 1956, str. 17.

³ Uradni list (dalje UL) FLRJ, št.10/54, 1.2. 1946.

“naravnega zaveznika” in “pomočnika”, ki bo, v nasprotju z izkoriščevalskim delom, dejavno podprl vzpostavljanje novega gospodarskega reda.⁴ Takšen odnos je bil del taktike, po kateri ne bi naenkrat prišli v “afront” s celotnim zasebnim sektorjem, temveč bi postopno likvidirali njegove posamezne dele.⁵ Obdobje pritiska republiških partijskih in državnih organov na zasebno velepodjetništvo je trajalo do začetku decembra 1946, ko so bila s prvo nacionalizacijo podržavljena vsa velika in pomembnejša gospodarska podjetja v državi.

S prehodom na plansko gospodarstvo v letu 1947 se je v Sloveniji začelo zadnje obdobje v procesu likvidacije zasebnega podjetništva. V vsedržavnem in republiškem petletnem načrtu je bil zasebni gospodarski sektor opredeljen kot nezaželen in nepotreben dejavnik, zato ni bilo več pogojev za zasebno iniciativo oziroma ta ni bila več smiselna. Po “preizkušeni metodi” se je postopek za odstranitev delovnega ali produktivnega dela zasebnega podjetništva začel z obsežno propagandno akcijo, v kateri so ga - tako kot leto poprej kapitalistični ali izkoriščevalski del - obtoževali prevarantstva, parazitstva in špekulantstva, se pravi lastnosti in dejavnosti, za katere ni bilo prostora v socialistični družbi.⁶ Izvzeti so bili le tisti mali, individualni podjetniki v obrti, gostinstvu (in seveda kmetijstvu), katerih proizvodna sredstva niso služila za “eksploatacijo drugih ljudi” in je bila njihova gospodarska dejavnost zaradi težav, ki sta jih državni in združni sektor imela pri vzpostavljanju nove trgovinske in preskrbovalne organizacije ter pri zadovoljevanju uslužnostnih potreb prebivalstva, še nujno potrebna. Obdobje, v katerem so se partijski in oblastni “mlini” lotili srednjega in precejšnjega dela malega podjetništva, se je zaključilo sredi leta 1948 z drugo ali dopolnilno nacionalizacijo ter z zaplembami trgovskih obratov.

Proces likvidacije zasebnega podjetništva se je torej končal prav v času, ko se je spor med Informacijskim birojem in KPJ bližal vrhuncu. Ker se je eden izmed očitkov, ki jih je sovjetska komunistična partija naslovila na jugoslovansko, nanašal na počasnost in neučinkovitost KPJ pri “dušenju” kapitalističnih elementov drobnoblagovne proizvodnje, lahko utemeljeno sklepamo, da je jugoslovansko partijsko vodstvo pohitelo z likvidacijo zasebnega podjetništva tudi in predvsem zato, da bi komunističnemu svetu znova dokazalo svojo pravovernost.

Zaradi komunističnega razumevanja gospodarskega ustroja in razvoja, ki je favoriziral industrijsko proizvodnjo in jo ločeval od distribucije, ter glede na to, da ni bilo niti potrebno niti smotrno odpraviti vsega podjetništva naenkrat in takoj po prevzemu politične oblasti, se je likvidacija podjetništva v posameznih gospodarskih področjih razlikovala tako v hitrosti kot po ukrepih, s katerimi je bilo podržavljeno, ter končno po obsegu. Industrija, gradbeništvo, bančništvo,

⁴ Kidrič, SD, 4. knjiga, str. 324-325, 336, 344-345.

⁵ Arhiv Slovenije (dalje AS), fond Socialistična zveza delovnega ljudstva (dalje SZDL), šk. 24, zapisnik seje IO OF, 15.11. 1946; AS, fond Vlada LR Slovenije, Zapisnik 12. seje, 22.6. 1946.

⁶ Miha Marinko: Izbrana dela, 2. knjiga, Ljubljana 1982, str. 63-64, 163; AS, fond Javni tožilec LR Slovenije (dalje JT), fasc. 9, Trimesečno poročilo oddelka za splošni nadzor, 18.1. 1948.

zavarovalništvo in promet so bile panoge, v katerih je bilo zasebno podjetništvo podvrženo večjim pritiskom in se je zato umikalo državnemu sektorju in podjetništvu hitreje kot v trgovini, gostinstvu in obrti.

Od konca druge svetovne vojne do decembra 1946 so državni organi proces podržavljanja in odpravljanja zasebnega podjetništva v industriji, gradbeništvu, bančništvu, zavarovalništvu in prometu izvajali z naslednjimi ukrepi:

1. zaplembe (konfiskacije), to je prisilni odvzem (celotnega ali dela) premoženja, ki so jo posebne komisije in sodišča izvajali kot obliko kazni zaradi sodelovanja z okupatorjem oziroma narodnega izdajstva, kot tudi zaradi nekaterih dejanj, ki so bila v novi zakonodaji označena za protinarodna in protirevolucionarna. Do konca 1946 so bila v Sloveniji zaplenjena vsa zavarovalna in avtobusna podjetja, velik obseg pa je konfiskacija dosegla v industriji,⁷ bančništvu⁸ in gradbeništvu.⁹

2. začasna državna uprava (sekvester) nad celotnim ali delom premoženja, kar je "praktično v vsakem pogledu pomenilo isto kot nacionalizacija",¹⁰ saj je država s pomočjo tega ukrepa "zaščitila premoženje, do katerega bo prej ali slej prišla", hkrati pa je lastniku tega premoženja na ta način "preprečila, da bi s svojo lastnino razpolagal in tako zaplembo otežkočal".¹¹ Največji obseg je sekvester dosegel v industriji.¹²

3. Nekateri podjetniki so se sami odrekli svoji lastnini in dejavnosti in so svoja podjetja z darilnimi, izročilnimi ali najemnimi pogodbami odstopili državi.¹³

Prva nacionalizacija je zajela skoraj vsa prometna in gradbena podjetja, velik del industrijskih in lesnopredelovalnih podjetij.¹⁴

---

⁷ Od 57 večjih slovenskih industrijskih podjetij, to je podjetij zveznega ali splošnodržavnega pomena, je bilo do decembra 1946 47 v celoti, 8 pa delno zaplenjenih. Od 168 podjetij, ki so bila proglašena za podjetja republiškega pomena, je bilo do tega časa v celoti zaplenjenih 108, delno pa 12 podjetij.

⁸ Na sodnih procesih, ki so bili julija in avgusta 1945 v Ljubljani, so bili člani uprav večjih denarnih zavodov v Sloveniji obsojeni na zaplembo premoženja. Z zaplembo premoženja denarnih zavodov je prišel v državno last tudi znaten del združnega premoženja, industrijska podjetja, hoteli in še drugi objekti, v katerih so imeli denarni zavodi večinski delež.

⁹ Do julija 1946 je bilo zaplenjenih 33 gradbenih podjetij. Med njimi so bila vsa podjetja, ki so pred in med drugo svetovno vojno prevzemala velika dela in imela največ delavcev in strojev.

¹⁰ Kidrič, SD, 5. knjiga, str. 178.

¹¹ M. Cigoj: O zaplembi. Ljudski pravnik, 1949, str. 113.

¹² Do novembra 1945 je bilo 43 industrijskih podjetij pod začasno državno upravo. Njihovo število se je do začetka naslednjega leta povečalo, nato pa so bila številna med njimi zaplenjena. V začetku decembra 1946 je bilo okoli 60 podjetij republiškega pomena pod delnim ali celotnim sekvestrom.

¹³ V letu 1946 je bilo sklenjenih 20 darilnih ali izročilnih pogodb med vlado LR Slovenije in lastniki ali dediči podjetij.

¹⁴ V Sloveniji je prva nacionalizacija največji obseg dosegla na področju industrije, kjer so bila nacionalizirana vsa podjetja splošnodržavnega in republiškega pomena. Za glavnino od 59 podjetij splošnodržavnega pomena je bila nacionalizacija le formalnost, saj so bila že pred decembrom 1946 v celoti ali deloma zaplenjena, tako, da je bilo od 5.12. do 16.12. dejansko nacionaliziranih 13 (po nekaterih podatkih pa 16) podjetij. Od podjetij republiškega pomena sta bili v tem času nacionalizirani skupaj 102 podjetji. V lesnopredelovalni industriji, ki v tem času ni bila podrejena republiškemu Ministrstvu za industrijo in rudarstvo, je bilo nacionaliziranih 99 žag, v gradbeništvu pa je je zakon zajel 18 zasebnih podjetij.

Dokončno je bilo zasebno podjetništvo v obravnavanih panogah odpravljeno sredi leta 1948 z drugo nacionalizacijo. Takrat so bila podržavljena vsa preostala zasebna industrijska, kreditna in zavarovalna podjetja, samostojne elektrarne, vinske kleti in skladišča s površino nad 70 m².¹⁵ S to nacionalizacijo se je končalo tudi podržavljanje gospodarskih podjetij in ustanov, ki so bile v lasti tujih državljanov.

Takoj po vojni nova oblast ni imela niti znanja, niti kadrovskih, materialnih in blagovnih zmogljivosti, da bi takoj vzpostavila učinkovito trgovsko mrežo socialističnega tipa, ki bi bila sposobna zadovoljiti potrebe prebivalstva po prehrabnih in porabnih dobrinah, ob tem pa tudi zbrala čim več denarnih sredstev. Poleg tega so bili v prvih mesecih po koncu vojne privatni trgovci na slovenskem ozemlju poslovno skoraj neaktivni, zlasti še izven Ljubljane, saj niso verjeli, da bodo lahko nadaljevali s svojo dejavnostjo. Iz teh razlogov je bilo podržavljenja zasebnega podjetništva v trgovini in preskrbi, to je na področju, kjer se je zasebna pobuda pravzaprav morala izražati, potrebno udejanjati in meriti ter izpeljati preudarnejše in previdnejše kot v ostalih, že obravnavanih gospodarskih panogah.

Zvezno Ministrstvo za trgovino in preskrbo je v letu 1945 napravilo načrt, po katerem bi bilo treba s pomočjo konfiskacije in sekvestra v vsej državi čimprej podržaviti oziroma likvidirati privatna zunanjetrgovinska in veletrgovska podjetja. Drobnost ali malo trgovino bi določen čas še "pustili" zasebni trgovini in nabavnemu združništvu. Po tem načrtu, ki je bil poleti 1946 še izpopolnjen, naj bi srednji in mali trgovci določen čas še sodelovali pri razdeljevanju racioniranih proizvodov na bone in karte, in to zlasti v krajih, kjer državna in združna trgovina še ne bi zmogli ustanoviti svojih podružnic. Prisotni naj bi bili tudi v svobodni ali prosti trgovini, to je na trgu, ki naj bi bil po planih bolj omejenega obsega in pod nadzorom državnih organov. Na njem bi se lahko pojavila le pooblaščen podjetja in zadruga, katerim bi bilo dovoljeno prodajati blago, ki ni spadalo pod načrtno razdeljevanje in ga je bilo več, kot je bilo potrebno za racionirano preskrbo. Omenjena prodaja bi lahko potekala le v dovoljenih krajih in prostorih ter v določenih omejenih količinah. Državne in združne trgovine naj bi s stalnim pošiljanjem blaga na prosti trg po nizkih cenah preprečevale rast cen in s tem omejevale pridobitniške namere zasebnega sektorja, kar naj bi bila ena izmed ekonomsko represivnih oblik "izrivanja" zasebnega podjetništva iz te panoge. Ostale oblike so bile: določanje (normiranje) in kontrola cen v administrativnem načinu preskrbe, izločitev zasebnikov iz sistema letnega kontingentiranja proizvodov, namenjenih široki porabi, ter iz obveznega sklepanja pogodb porabnikov s proizvodnimi direktijami, omejeno kreditiranje in omejen uvoz blaga, progresivno obdavčenje in obvezna pridobitev dovolil za opravljanje določene dejavnosti.

¹⁵ Z drugo nacionalizacijo je bilo v Sloveniji skupno nacionaliziranih 769 podjetij, od tega 531 industrijskih podjetij, 48 skladišč, 45 vinskih kleti, 23 prevoznih, 6 gradbenih in 3 zavarovalna podjetja.

Na ta način naj bi država omejila delovanje tržnih zakonitosti ter postavila zasebno podjetništvo v tako nemogoč in podrejen položaj v primerjavi z državnim in združenim podjetništvom, da bi vztrajanje na tem področju postalo nesmiselno in v nasprotju s pridobitniško logiko gospodarjenja.

Po določenem "scenariju" so se v Sloveniji kmalu po koncu druge svetovne vojne začele zaplembe trgovskih obratov, ki so v glavnem zajele veletrgovine v mestih in industrijskih središčih.¹⁶ Januarja 1946 so bile ukinjene mešane delniške družbe, ki so bile ustanovljene na pobudo Ministrstva za trgovino in preskrbo kot oblika, preko katere so zasebne veletrgovce učinkovito nadzorovali in izkoristili.¹⁷ Istega meseca so se pred posebnim senatom federalnega vrhovnega sodišča začele sodbe proti trgovcem, ki so bili obtoženi špekulacije in sabotaže. Dva meseca kasneje je izšla uredba Ministrstva za trgovino in preskrbo, v skladu s katero je bila za izvrševanje trgovinske obrti potrebna pridobitev dovolila.¹⁸ S tem je bilo okrožnim ljudskim odborom omogočeno, da niso izdali dovolila oziroma niso ponovno registrirali poleg veletrgovin in trgovin z lesom še več zasebnih maloprodajnih trgovskih obratov.¹⁹ Decembra 1946 je bilo z zakonom o nacionalizaciji zasebnih gospodarskih podjetij nacionaliziranih 42 veletrgovin oziroma trgovin na debelo, mesec dni kasneje pa je Ministrstvo za trgovino in preskrbo opozorilo okrajne odbore, da veletrgovskih obratov, ki jih zakon ni zajel oziroma so bili po sklepu vlade LR Slovenije vrnjeni lastnikom, ne smejo registrirati.²⁰ S tem predpisom se je v LR Sloveniji zaključil proces likvidacije zasebnega podjetništva v trgovini na debelo.

Po podržavljenju zasebne veletrgovine je v začetku leta 1947 prišlo na vrsto podržavljenje trgovine na drobno. Državni organi so s pomočjo Uredbe o potrebi dovolila za izvrševanje trgovinske obrti odklonili ponovno registracijo trgovin, ki so pridobile koncesijo v času okupacije ali pa njihovo poslovanje ni ustrezalo "splošnim interesom, dejanski in krajevni potrebi, gospodarskim načrtom in še drugim okolnostim",²¹ zaradi česar se je privatna drobnotrговinska mreža začela

¹⁶ Do konca leta 1945 je bilo v Ljubljani zaplenjenih 95 trgovin, v mariborskem okrožju 277, v celjskem 215, v novomeškem 70 in v ljubljanskem okrožju 25 trgovin.

¹⁷ Od avgusta do konca leta 1945 je bilo v Sloveniji ustanovljenih sedem mešanih delniških družb (Vino, Železnina, Tkanina, Sadje, Gosad, Galanterija in Kolostroj), ki so prevzele trgovino na debelo s posameznimi proizvodi. V njih je bilo državnemu sektorju pridržan vodilni položaj, ker je imel povprečno 60 % delnic ter večino v upravnem odboru. Združni in privatni sektor sta imela približno 20 % delnic.

¹⁸ UL LRS, št. 20/91, 9.3. 1946, Uredba o potrebi dovolila za izvrševanje trgovinskega obrta.

¹⁹ Do marca 1946 je veljal zakon iz leta 1931, s katerim je bila uvedena oblika enostavne pooblastila, kar je pomenilo, da je pristojni oblastni organ le ugotavljal, če so izpolnjeni vsi zakonski pogoji za izvrševanje obrti, zlasti glede usposobljenosti. Uredba iz 9.3. 1946 pa je predvidela, da organ oblasti izda dovolilo za opravljanje obrti šele potem, ko ugotovi dejansko potrebo po takšni dejavnosti in pridobi "moralno kvalifikacijo" prosilca.

²⁰ AS, fond Ministrstva za trgovino in preskrbo (dalje MTP), fasc. 64, Registracija obrtov, 10.1. 1947.

²¹ AS, MTP, fasc. 19, Izvrševanje trgovinskih in gostinskih obratov, 3.4. 1945; fasc. 64, Registracija obrtov, 16.2. 1947.

naglo zmanjševati.²² Nadalje so bile takrat določene za glavne prevzemnike racioniranega in kontingentiranega blaga v mestih državne trgovine, na podeželju pa Naproze, zato so zasebne trgovine do jeseni ostale brez kontingentov ter so delile le racionirano blago (moko, mast, sladkor), ki so jim ga dodelili okrajni ali mestni odbori. Na ta način je zasebna trgovina dobila drugotno in dopolnilno vlogo v razdeljevanju racioniranega blaga.

Oktobra 1947 so se začele priprave za dokončno likvidacijo zasebne drobno-prodajne trgovske mreže. Na podlagi navodil zveznih organov so se v Sloveniji v zadnjih treh mesecih leta 1947 tako zaostri la merila za ponovno registracijo privatnih trgovin, da se je njihovo število zmanjšalo za več kot tisoč. Na začetku leta 1948 so uvedli načrtno razdeljevanje industrijskega blaga in blaga, uvoženega iz tujine, uvedli sistem zagotovljene (garantirane) preskrbe, vezane trgovine in omejenega trgovanja s kmetijskimi pridelki ter prepovedali zasebnim trgovcem, da bi v prosti prodaji prodajali blago po višjih oziroma komercialnih cenah, temveč le po nižjih oziroma enotnih cenah. S temi spremembami so zasebno trgovino "potisnili" v podrejen položaj, kar je imelo za posledico, da so zasebni podjetniki množično odjavljali svojo obrt in da se je do aprila njihovo število zmanjšalo za nadaljnjih 16 odstotkov.²³ Januarja 1948 so se tudi v Sloveniji začeli tečajji, v katerih so do konca aprila usposobili okoli 5.000 oseb za trgovske pomočnike, poslovodje in knjigovodje, ki so bili predvideni, da prevzamejo zasebne trgovine.

Zadnje dni aprila je zvezna ljudska skupščina sprejela zakon o drugi ali dopolnilni nacionalizaciji, na podlagi katerega so v Sloveniji nacionalizirali le 48 večjih trgovskih skladišč. Večji del preostalih zasebnih trgovin so zaplenili sredi maja v veliki akciji, ki je potekala v vsej državi. Nekaj pa so jih oblastni organi s pomočjo komisij za pobijanje špekulacije zaplenili v naslednjih mesecih. Po oceni republiških organov se je konec leta 1948 končal proces odstranjevanja zasebnega podjetništva iz trgovine in preskrbe, saj je bil njegov delež v trgovinski mreži in blagovnem prometu komaj presegel en procent.²⁴

Ugotovili smo že, da sta bila (poleg kmeta) mali individualni obrtnik in gostilničar obliki zasebnega podjetništva, na kateri je komunistična oblast pristajala in ju je bila pripravljena v določenem obsegu tudi podpirati. Vzrokov za to je bilo več. Zavedali so se, da je obrtno proizvodnjo določenih predmetov široke porabe ter velik del popravil in uslug težko nadomestiti z industrijsko proizvodnjo. Nadalje obrt ni pomenila tekmece zvezni in republiški industrijski proizvodnji, temveč dejavnik, ki bo povezoval lokalno proizvodnjo. Poleg tega pa so zasebno obrt,

²² Po podatkih Ministrstva za trgovino in preskrbo je bilo decembra 1946 v Sloveniji skupaj 6160 trgovin, od tega 4843 privatnih, 821 združnih ter 496 državnih. Konec marca 1947 pa je bilo stanje sledeče: 6050 trgovin na drobno, od tega 4673 privatnih, 838 združnih in 539 državnih. - AS, MTP, fasc. 19, Organizacija trgovske mreže v prvem tromesečju, 22.4. 1947.

²³ AS, MTP, fasc. 20, poročilo Ministrstva za trgovino in preskrbo o delu v aprilu 1948, 5.5. 1948.

²⁴ SP X, 14.6. 1949, št. 137, Krepitev socialistične trgovine značilnost naše trgovinske mreže; AS, MTP, fasc. 12, poročilo Ministrstva za trgovino in preskrbo, 24.12. 1948.

potem ko so se gospodarske razmere zaradi informbirojevskih dogodkov močno poslabšale, nujno potrebovali.

Opozoriti pa je treba, da so pozitivne ocene partijskega aparata vseskozi veljale le za t.i. produktivni in "reparaturni" del obrti. T.i. neproduktivni del obrti, v katerega so uvrščali peke, mlinarje, mesarje itn., je bilo po partijskih ocenah treba "odpraviti", ker so le špekulirali, prekupčevali in skrivali zaloge.²⁵ Večji pritisk na ta del obrti, ki se je začel v letu 1947, se je v naslednjih letih še stopnjeval, tako da se je število zasebnih obrtnikov precej zmanjšalo.²⁶

V prvih dveh letih po koncu vojne je bilo nacionaliziranih ali zaplenjenih več gostinskih in turističnih objektov, vendar je zasebno podjetništvo še ohranilo precej svoje moči. Odločilni udarec mu je država zadala šele v letu 1948, ko je v nekaj mesecih nacionalizirala ali zaplenila vse večje gostinske in turistične objekte v republiki; od aprila do oktobra 1948 je bilo podržavljenih 83 hotelov in nočišč, 304 restavracije in gostilne ter 20 kavarn in bifejev.²⁷

Zasebna podjetja, ki so bila v letih 1945 do 1948 zaplenjena, sekvestrirana, nacionalizirana ali ukinjena, so doletele različne usode. Pretežni del so jih, potem ko so jih prevzeli z dekreti imenovani delegati ali začasni upravitelji, preoblikovali v državna gospodarska podjetja. To je pomenilo, da so njihova osnovna sredstva priključili državnim gospodarskim podjetjem ali so jih združili v novo državno gospodarsko podjetje. Nekaterim so samo spremenili ime in vodstvo, precej pa so jih tudi razpustili ter njihov inventar, prostore in blago dodelili različnim podjetjem in ustanovam. Postopek preoblikovanja se je končal s tem, da so okrajna sodišča prenesla vse pravice s podržavljenega zasebnega premoženja na državo.

V letih 1945 do 1948, ko so zvezna in republiška ministrstva oblikovala državna in zadružna gospodarska podjetja, so se že pokazale nekatere značilnosti novega državnega podjetništva, ki so povsem ustrezale sovjetskim predstavam in doktrini. Med njimi je potrebno opozoriti na sledeče:

1. Vodilna mesta v gospodarski upravi in podjetjih so zasedli člani Komunistične stranke ali njeni simpatizerji, ki pogosto niso imeli potrebnega strokovnega znanja in izkušenj. Večji del "starega" strokovnega kadra ter tudi bivše lastnike podržavljenih podjetij je nova oblast prestavila na manj zahtevna delovna mesta ali pa na podlagi različnih obtožb odpustila, saj je v njih videla nevarnega političnega nasprotnika.

2. V porajajočem togem centralističnem in zapletenem planskem sistemu ni bilo pogojev za poslovno samostojnost državnih gospodarskih podjetij, saj so jim državni organi predpisovali proizvodne, finančne in druge plane, določali cene njihovim izdelkom ter plače zaposlenim, potrjevali pogodbe ali celo namesto njih sklepali pogodbe o najemu kreditov, nabavi surovin, goriva itn. Državnim

²⁵ AS, JT, fasc. 9, poročilo oddelka za javni nadzor, 18.1. 1948.

²⁶ Leta 1939 je bilo v Sloveniji 21.663 obrtnih delavnic s 45.176 zaposlenimi. Leta 1947 se je njihovo število zmanjšalo na 16.008 obratov, leta 1949 pa na 13.273. - Karel Berič: Razvoj obrti po osvoboditvi. Prikazi in študije, 1960, št. 1-2, str. 1-3.

²⁷ AS, MTP, fasc. 21, Smernice za planiranje gostinskega omrežja, 17.1. 1949.

gospodarskim podjetjem ni bilo treba upoštevati potreb in zahtev trga oziroma porabnikov, temveč so se morala truditi le, da so pravočasno izpolnila začrtane naloge. Cilj državnega podjetništva zato ni bil doseči rentabilnost investiranega kapitala, temveč zadovoljiti splošne in posebne družbene potrebe.

3. Proizvodna podjetja so bila predvidena kot vir akumulacije in vrednosti, zato so bila v prednostnem položaju, medtem ko so bila trgovska, gostinska in obrtna podjetja predvidena le kot "gola administrativna distribucija" proizvodov, dobrin in uslug po določenem razdelilniku oziroma ključu, zato so bila v podrejenem položaju in so si zato morala prizadevati le za to, da bi prišli industrijski proizvodi po čim hitrejši in cenejši poti od proizvajalca do porabnika ter da bi se vsa dobljena sredstva vrnila nazaj v proizvodnjo.

V obravnavanem obdobju se je tudi pokazalo, da je v primerjavi z zasebnim državno podjetništvo slabše organizirano in precej manj učinkovito, zlasti kadar je šlo za zadovoljevanje potreb prebivalstva s porabnimi dobrinami in živili. Državna industrijska podjetja se niso menila za zahteve trga, zato njihovi proizvodi, tako po količini kot po kakovosti, še zdaleč niso ustrezali potrebam kupcev.

Še slabše rezultate je pokazalo podjetništvo na področju trgovine. Državna trgovska podjetja so imela premalo poslovalnic, ki tudi niso bile smotrno porazdeljene po okrajih, imela so slab kader, ki je imel malomaren odnos do poslovanja, zato ta podjetja niso bila "v stanju pravilno, pravočasno in na kulturnen način postreči potrošnikom".²⁸ Zaradi birokratsko administrativnega načina trgovanja je bilo treba več mesecev, da je blago prišlo iz tovarne v trgovino,²⁹ zato je bil pretok blaga počasen ali pa so se proizvodi kopičili v skladiščih. Potreb kupcev niso upoštevali, zato se je na primer v letu 1947 zgodilo, da so slovenska podjetja poslala na beograjski trg kopalne kostime šele jeseni,³⁰ medtem ko so srbska trgovska podjetja leto poprej poslala na slovenski trg opanke, čeprav jih Slovenci niso nosili.³¹ Ker je šlo blago povprečno preko treh do petih posrednikov, ki so vsi zaračunavali maksimalno predpisan zaslužek, in ker so poleg tega trgovci pribijali na cene razne "izredne stroške", so cene, kot tudi stroški poslovanja, stalno rasle; v trgovini se je blago povprečno podražilo od 60 do 100 odstotkov.³² Kljub temu, da je življenjskih potrebščin in živil stalno primanjkovalo, se državna trgovska podjetja niso trudila, da bi jih sama nabavila, niti niso vračala proizvajalcem blaga, ki ni dosegalo predpisane kvalitete in ni bilo v skladu s sklenjenimi

²⁸ AS, MTP, fasc. 12, Problematika resorja, 24.12. 1948.

²⁹ T.i. kroženje blaga se je začelo z administrativno razdelitvijo blaga, ki se je običajno vlekla tri do štiri mesece, saj je moralo najprej zvezno ministrstvo dodeliti določeno količino blaga republiškem ministru, ta pa ga je nato razdelilo med okraje in mesta, slednja pa so jih potem razdelila še na kraje. Administrativni razdelitvi je sledila še komercialna razdelitev blaga, to je razdelitev blaga med zvezna, republiška, okrajna in mestna trgovska podjetja.

³⁰ Borba XIII, 13.1. 1948, št. 11, Z izboljšanjem trgovine se bo zagotovila boljša oskrba delovnih množic.

³¹ Naša država, 1946, št. 1, Naša notranja trgovina in vprašanje njene reorganizacije, str. 15.

³² Glej op. 31; AS, MTP, fasc. 16, Distribucija blaga, 5.4. 1946; fasc. 37, okrožnica 4.12. 1946.

pogodbami. Zato pa so državna podjetja pokazala veliko iznajdljivosti pri izigravanju predpisov³³ ter vzpostavljaju monopolov nad določenimi proizvodi.³⁴

Slovensko državno in partijsko vodstvo je priznalo, da so zaradi likvidacije zasebne trgovine nastopile velike težave ter da so rezultati nove trgovinske organizacije precej pod pričakovanji. Tolažilo pa se je, da je tako stanje le prehodnega značaja in da se bo hitro in zadovoljivo popravilo, ko bodo odpravljene pomanjkljivosti v trgovinski organizaciji, ko bodo lokalni organi tej problematiki namenili več pozornosti in ko se bo začelo kmetijstvo hitreje razvijati.

Jože Prinčič

THE SUBSTITUTION OF INDIVIDUAL WITH STATE ENTERPRISE IN INDUSTRY, TRADE,
CATERING AND CRAFT, BETWEEN THE YEARS 1945 AND 1948, IN THE PEOPLE'S
REPUBLIC OF SLOVENIA

S u m m a r y

At the end of World War II, the Yugoslav Communist Party leadership, having studied the home and foreign political situation, adopted the tactics of the gradual suppression of the private economic sector. According to these tactics, during the transitional period, private enterprise, especially in the trade, supply, catering and craft sectors, would be allowed to continue and perform certain economic tasks under strict state supervision. However, as soon as the state economic sector and administration were capable of taking over the entire economic activity of the country, private enterprise would be eliminated and substituted with that of the state.

Faithful to these tactics, in the first months after the war, the new Slovenian government was still proclaiming the need for private initiative, promising support and appropriate earnings to loyal individuals. Later, however, by means of confiscation, sequestration, nationalisation and other repressive measures, the government tackled large enterprise and liquidated it by January 1947. After adopting the planned economy, the turn came for medium and small private enterprises, all of which were eliminated by the end of 1948. The only exceptions which the communist government accepted and was to a certain extent prepared to support were individual craftsmanship and catering.

From 1945 to 1948 private enterprise was substituted by that of the state in the form of state-owned and co-operative companies. These, however, were far less organised and efficient than the private companies, particularly with regards to the public supply of consumer goods and foodstuffs.

---

³³ Tako je poslovodja Naproze v novomeškem okrožju v dogovoru s predsednikom kupil na prostem trgu govedo, ga nato na ime prodajalca - kmeta prodal podružnici Navoda po vezani ceni, za kar je prejel gotovino in bone. Bone so si med seboj razdelili vodilni v zadrugi, poleg tega pa še kupili v zadrugi tekstilno blago po vezani ceni. - AS, JT, fasc. 9, Trimesečno poročilo oddelka za javni nadzor, 22.4. 1948.

³⁴ Državna trgovska podjetja Navod, Mlekopromet, Vino in Sadje so si v letu 1947 prizadevala, da bi dobila popoln monopol nad nakupom in prodajo ne samo kontingentiranih proizvodov, temveč tudi proizvodov, ki bi morali biti v svobodni prodaji (mleko, vino, sadje in zelenjava). Tudi industrijska podjetja so si prizadevala pridobiti monopol nad zbiranjem pridelkov in sadežev, ki so jih potrebovala za svojo proizvodnjo. - AS, SZDL, fasc. 24, zapisnik seje IO OF, 25.7. 1947; AS, JT, fasc. 9, Trimesečno poročilo oddelka za splošni nadzor, 20.7. 1947.